

Jak a proč sociologizovat pohled na jazykovou kulturu*

How and why to sociologize the approach to language cultivation

The paper outlines the conceptualization of language cultivation from the perspective of so-called ontological “socialism”. In the first part, it briefly describes this conceptualization, concentrating on its central, most relevant aspects (concepts of intersubjectivity, common knowledge and normativity of language). In the second part, it deals with its selected implications for the subject field of language cultivation, in particular with regard to the phenomenon of language correctness. In the final, third part, the paper tentatively proposes the contours of a research program that would be useful to establish in light of these implications.

Key words: language cultivation, ontological socialism, intersubjectivity, common knowledge, language correctness, linguistic rule, usage, norm, codification, language change

Klíčová slova: jazyková kultura, ontologický socialismus, intersubjektivita, sdílené znalosti, jazyková správnost, jazykové pravidlo, úzus, norma, kodifikace, jazyková změna

0 Úvod

Teoretické uvažování o široce vymezené předmětné oblasti, kterou se v českém kontextu tradičně zabývá teorie jazykové kultury, podle mě není v příliš uspokojivém stavu. Problematické to přitom není jen samo o sobě, ale i kvůli praktickým důsledkům, které z toho plynou. Jako dlouholetý pracovník oddělení jazykové kultury ÚJČ AV ČR můžu mluvit především o praxi jazykověporadenské. Během desetiletí svého poměrně intenzivního zapojení do této praxe jsem postupně došel k názoru (zkušenosti), že odpovědět na řadu dotazů, které tazatelé jazykové poradně kladou, by šlo mnohem lépe, ale že stávající podoba teorie jazykové kultury k tomu neposkytuje dobrou teoretickou oporu, praktické nástroje ani spolehlivá data. Mám tu na mysli dotazy, jejichž společným jmenovatelem je jazyková správnost.

Tento příspěvek přináší náčrt konceptualizace předmětné oblasti jazykové kultury z pozice tzv. ontologického „socialismu“. V části 1 tuto konceptualizaci stručně popisuje – soustředí se přitom na její hlavní, nejdůležitější aspekty, v části 2 se věnuje *některým* důsledkům, které z této konceptualizace plynou pro předmětnou oblast jazykové kultury, zejména s ohledem na fenomén jazykové správnosti, a v části 3 předběžně navrhuje obrysy výzkumného programu,

* Příspěvek vznikl s podporou RVO: 68378092.

kteřý by bylo vzhledem k těmto důsledkům dobré začít uskutečňovat. Daná konceptualizace se mi zdá obzvláště vhodná ze tří základních důvodů. Zaprvé proto, že složitě realitě své předmětné oblasti, jak vypadá tzv. „sama o sobě“, se svou interakčně-individualizační perspektivou přibližuje víc než konceptualizace dosavadní, zadruhé proto, že poskytuje dobrou teoretickou oporu pro koherentní definici klíčových konceptů a jejich vztahů, a zatřetí proto, že tyto teoretické definice lze dobře operacionalizovat, tzn. že z dané konceptualizace lze odvodit výzkumný program, proveditelný v současnosti relevantními výzkumnými nástroji a technikami. Věřím, že následující stránky dokážou o tomtéž přesvědčit i čtenáře.

I když tento text bude možná v mnoha pasážích teoretický a může působit odtažitě, jeho smyslem je mj. v konečném důsledku umožnit adekvátní, rozumná řešení zcela praktických otázek jazykověporadenské praxe. Zároveň má tento text do značné míry koncepční nebo programový charakter. Míra této programovosti je však omezována výsledky zmíněné konceptualizace. Mým hodnoticím závěrům o tom, co je tu dobré a co nikoliv, jak by se mělo, nebo nemělo postupovat, tato konceptualizace na jedné straně poskytuje oporu – jen vůči ní dávají tato hodnocení nějaký smysl, na druhé straně jim však vytyčují jasné limity a chrání je tak, doufám, před neúnosnou mírou subjektivity nebo libovolnosti.

1 Konceptualizace

1.1 Intersubjektivita

V jádru ontologického „socialismu“ stojí jednoduchá myšlenka, kterou lze v lingvistických termínech vyjádřit např. takto: „When speakers speak they *presuppose* certain things, and what they *presuppose* guides [...] what they choose to say [...]“ (Stalnaker, 2002, s. 701; kurziva originálu). Čím jsou však tyto „určité věci“, které „mluvčí předpokládají“? Čím se to mluvčí při výběru jazykových prostředků „řídí“? Předběžně řečeno, svými znalostmi o tom, co (podle nich) vědí jejich interakční partneři, a znalostmi o tom, co (podle nich) jejich interakční partneři vědí o nich samých. Kde se tyto znalosti berou? Zajišťuje je fenomén/mechanismus popsateľný jako „sharing of experiential content (e.g., feelings, perceptions, thoughts, and linguistic meanings) among a plurality of subjects“ (Zlatev et al., 2008, s. 1; kurziva originálu odstraněna). A právě tento v zásadě prostý fenomén/mechanismus sdílení kognitivních obsahů dává vzniknout psychosociální ontologické doméně, resp. tzv. intersubjektivitě. Všechné entity (zejm. znalosti), které jsou předmětem tohoto sdílení, se označují jako entity sociální a připisuje se jim reálná existence – zjednodušeně řečeno proto, že mají vliv na smysly vnímatelné dění v doméně času a prostoru. Za předchůdce zájmu o intersubjektivitu se považují zejména Vygotskij, Husserl a Wittgenstein, první explicitnější náčrty konstitutivních vlastností této domény

se objevily v sociální filozofii (srov. Mead, 2015/1934; Merleau-Ponty, 1962/1945; Schutz, 1962, 1966 /k tomu srov. Auer, 2014, s. 110–119/) a analytické filozofii (viz Lewis, 1969; Schiffer, 1972). Konkrétních interpretací nebo konceptualizací fenoménu/mechanismu sdílení dnes existuje větší množství, v současnosti se s nimi lze setkat zejména v rámci teorie komunikačního groundingu (klasickou prací je Clark, 1996, dále viz např. Clark – Brennan, 1991; Stalnaker, 2002; Kecskes – Zhang, 2009, aj.). V této stati se opírám o konceptualizaci, jejímž autorem je finský lingvista Esa Itkonen (zejm. 1978, 2003, 2008a, 2008b) a kterou představím níže.

1.2 Ontologický „socialismus“ a normativita jazyka

Podle Itkonenova ontologického „socialismu“ je jazyk primárně sociální nebo sociálně-psychologický (a nikoliv individuálně-psychologický či jiný) fenomén. Je tvořen souborem obrovského množství sociálních entit – jazykových pravidel: fonologických, gramatických (= např. v češtině se má adjektivum shodovat v rodě, čísle a pádě s řídícím substantivem), sémantických (= slovo *pes* znamená ‚pes‘, má se jím odkazovat k PŠOVI) a jazykovědistribučních (= v prestižních komunikačních situacích se nemají používat adjektiva zakončená na *-ej* atp.). Každé jazykové pravidlo R je podle Itkonena sociální entitou, je-li tzv. předmětem tříúrovňových, sdílených znalostí (*three-level knowledge, common knowledge*), tj. pouze tehdy, když jsou pro R a prakticky pro každé dva členy nějakého řečového společenství, reprezentované níže osobami A a B (C, D atd.), splněny tři následující podmínky:

- (1) A ví-1, že R
- (2) A ví-2, že B (C, D atd.) ví-1, že R¹
- (3) A ví-3, že B (C, D atd.) ví-2, že A ví-1, že R

Jak se získávají, resp. jak já (= A) získám informace na jednotlivých úrovních (1–3)? Třemi specifickými kognitivními procesy (viz Itkonen, 2008b). Znalost první úrovně je mi dostupná pomocí *introspekce* do mého vlastního jazykového po/vědomí; ta je sice nespolehlivá, sám se můžu snadno mýlit a kontrolu mi můžou poskytnout jen ostatní uživatelé jazyka (viz tzv. argument proti soukromému jazyku; Glombiček, 2006), neexistuje k ní však žádná alternativa (viz Itkonen, 2008b, s. 17).

Znalost druhé úrovně získám pomocí *empatie* (= zprostředkované introspekce). Jak se od introspekce (= introspektivně získané znalosti) dostanu k empatií (= empatií získané znalosti)? Ve třech následujících krocích: 1. právě vím (nebo

¹ V onom „ví“ tu ovšem nejde o znalost skutečných, aktuálních obsahů mysli mých interakčních partnerů, ale o to, co jsem od nich tzv. oprávněně očekávat (Itkonen, 2008a, s. 288–289): A ví-2, že B by měl-vědět-1, že R atd. (viz též dále).

jsem schopen vědět), že R; ⇒ 2. věděl bych, že R, kdybych byl v situaci S; ⇒ 3. věděl bych, že R, kdybych byl B (C, D atd.) a byl v situaci S; odtud vím-2, že B (C, D atd.) ví-1, že R, resp. mám nárok u B znalost-1 první úrovně očekávat. O tom, zda byl můj nárok oprávněný, lze uvažovat na základě konceptu viny za narušení hladkého průběhu interakce – nesu za něj vinu já, neboť mi mělo být jasné, že dané pravidlo (např. o významu železničářských termínů *zhlaví*, *výkolejka* nebo *přidržnice*) můj interakční partner nemůže znát, nebo můj interakční partner, neboť jeho neznalost pravidla je překvapivá a nebylo možné ji předpokládat (např. by nevěděl, že *deset* znamená v češtině ,10⁺)?

Znalost třetí úrovně získám pomocí procesu, který Itkonen označuje jako *intuici* (= konvencionalizovanou empatii). Jak se od empatie dostanu k intuici (= intuitivně získané znalosti)? Opět ve třech krocích (na příkladu významu): 1. (jakožto A) díky introspekci vím, že právě teď výrazem *pes* míním význam ,pes‘; ⇒ 2. díky empatii vím, že i ostatní (tj. B, C, D atd.) výrazem *pes* mohou mínit nebo mínili význam ,pes‘, díky empatii taky vím, že když jsem jí schopen já sám, je jí schopen i B (C, D atp.), který díky ní ví-2 (může vědět-2), že já vím-1, že *pes* znamená ,pes‘; ⇒ 3. díky intuici vím, že výraz *pes* znamená ,pes‘, tj. že výrazem *pes by se měl mínit* význam ,pes‘ a nic jiného. To mě, když ne zavazuje, tak „tlačí“ k tomu, abych výraz *pes* podle toho používal, nic jiného – chci-li být komunikačně úspěšný – mi totiž nezbyvá (viz Itkonen, 2008b, s. 18). Z toho vidíme, že sdílené znalosti mají inherentně normativní charakter – jde o pravidla, v případě lingvistiky o jazyková pravidla. Jsme tu u příčiny normativního charakteru „jazyka“. Podívejme se na to detailněji.

Vůči každému pravidlu, které sdílím s členy téhož řečového společenství, vystupuji ve dvou rolích. Jednak jsem pravidly zasahován, „tlačí“ mě k tomu, abych jednal v souladu s nimi. Jednak působím jako jakýsi pasivní agent tohoto normativního tlaku. Mějme např. toto jednoduché pravidlo R, že slovo *pes* znamená ,pes‘, resp. že slovo *pes* se užívá jako odkaz na PSA (a ne např. na KOČKU atd.). Představme si, že před sebou mám PSA a KOČKU, *pes* se mi líbí, kočka nikoliv a chci to sdělit svému interakčnímu partnerovi, tj. chci, aby věděl, že se mi líbí právě PES.

Sdílím-li se svými interakčními partnery (B, C, D atd.) pravidlo R, jsem tímto pravidlem „tlačen“ ke konkrétnímu jazykovému jednání, totiž k tomu, abych ve větě „To je ale krásný ...“ na prázdné místo dosadil (např. z dvojice slov *pes* a *kočka*) právě slovo *pes*. Jak to? Ví-1, že R, tj. že když se odkazuje na PSA, používá se k tomu slovo *pes* (slyšel jsem to dělat spoustu uživatelů češtiny, o nichž jsem usoudil, že jsou kompetentní, a dělal jsem to v minulosti s úspěchem i já sám). Ví-2, že totéž ví-1 i B – díky empatii (viz výše) ví-2, že kdyby chtěl k PSOVI odkázat B, udělá to, resp. *měl by* to udělat stejně, jako bych to na jeho místě udělal já, totiž slovem *pes* (B nevykazuje žádné známky toho, že by nebyl

kompetentním mluvčím češtiny). A vím-3, že B ví-2 o této mojí znalosti-1 – když můžu já díky empatii vědět-2, co ví-1 B, vím také, že B může díky empatii vědět-2, co vím-1 já, a odtud tedy můžu vědět-3, že B ví-2 o tom, co vím-1 já. Ví tak, že když řeknu slovo *pes*, bude B mé jednání interpretovat opravdu jako odkaz na PSA, a nikoliv na KOČKU. A právě v této mé znalosti-3 o tom, co o mých znalostech-1 vědí-2 mí interakční partneři (B, C, D atd.), je zdroj nebo příčina „tlaku“, orientujícího mě k tomu, abych jednal v souladu s pravidlem R. Chci-li se s B hladce dorozumět, *musím* na PSA odkázat slovem *pes*, neboť vím, že B ode mě očekává, že budu slovo *pes* používat právě jako odkaz na PSA, a ne na KOČKU atp.² Pro úplnost je třeba přiznat, že ne všichni filozofové by s oním *musím* souhlasili (viz např. Kotátko, 2013, a literaturu pro i proti tam uvedenou). Argument tu lze jen stručně naznačit. Jeho jádrem je následující Wittgensteinova myšlenka: „Intentions to speak presuppose the existence of norms [= pravidel; MB]. To paraphrase Wittgenstein: ‚say *abc* and mean ‚It is raining‘!‘ (The point is that you cannot succeed unless there has been some preceding practice where *a*, *b*, and *c* have been invested with the corresponding meanings)“ (Itkonen, 2003, s. 136; srov. též Itkonen, 1978, s. 182–186).

Sdílím-li se svým interakčním partnerem (B, C, D atd.) pravidlo R, vystupuji však *zároveň* i v roli jakéhosi pasivního agenta, „tlačícího“ k právě takovému, a ne jinému jednání své interakční partnery. Nacházím se vlastně v roli, v níž byl můj interakční partner B (C, D atd.) ve výše uvedeném popisu (aspektu) situace, kde jsem byl sdíleným pravidlem „tlačen“ ke konkrétnímu jednání já. Sledujme: Ví-1, že R, tj. že když se odkazuje na PSA, používá se k tomu slovo *pes*. Ví-2, že totéž ví-1 i B, a to díky empatii: ví-2, že kdyby chtěl k PSOVI odkázat B, udělá to stejně, jako bych to udělal já, totiž slovem *pes*. Tato znalost-2 je pro mou roli agenta normativního tlaku zásadní. Stává se součástí/předmětem znalosti-3 třetí úrovně mého interakčního partnera B (C, D atd.), která ho „tlačí“ k tomu, aby se řídit pravidlem R přesně tak, jak bylo popsáno v „mém“ případě výše.

V souvislosti s tím je třeba ještě explicitně zdůraznit dvě věci. Zaprvé, tento tlak je *přirozený*, a to v tom smyslu, že výše popsaným způsobem na sebe vzájemně „tlačí“ v interakcích jednotliví členové řečového společenství sdílející příslušné pravidlo, nikoliv nějaké externí autority (prominentní členové společenství, autority, kodifikace atp.). Zadruhé, jednat v souladu s pravidlem, podvolit se jeho „tlaku“ je pro členy řečového společenství (na této základní jazykové úrovni!) *prospěšné*, neboť (jen) takové jednání zajišťuje hladký průběh jazykových interakcí.

² Zásadně důležitá je tu ona podmínková věta „chci-li se s B hladce dorozumět“. Jinak si samozřejmě můžu jednat, jak chci. To, že mám znalost-3 třetí úrovně o významu slova *pes*, samo o sobě nezpůsobí, že budu vždy v souladu s tím jednat. I přes znalost pravidla se můžu rozhodnout, že se jím řídit nebudu, a učinit tak – ovšem za cenu nedorozumění.

1.3 Norma – úzus – kodifikace

Díky představené konceptualizaci lze triádě klasických pojmů/termínů norma – úzus – kodifikace přisoudit koherentní, jasně vymezené obsahy. Soubor jazykových pravidel, jimiž jsme se podrobněji zabývali výše, tvoří normu. Takto definovaná jazyková pravidla jsou nejdůležitějšími entitami předmětné oblasti jazykové kultury. Kolem nich se pak přirozeně orientují entity zbývající – jazykové prostředky (úzus) a kodifikace (kodexy).

Pravidla/normy slouží jako pravidla jazykového jednání (*rule-(non)-following behaviour*), jehož prostřednictvím se do času a prostoru, kde jsou pak vnímatelné smysly, dostávají jednotlivé jazykové prostředky. Definujeme-li obsah pravidla jako jednání, které se má nebo nemá uskutečňovat (viz von Wright, 1963, s. 70–92), jsou jazykové prostředky zásadní součástí tohoto obsahu – právě jimi se totiž „jazykově jedná“. Soubor všech těchto jazykových prostředků, které se kdy dostaly do času a prostoru a jejichž část byla příp. zachycena např. v korpusech, tvoří úzus. Pravidla lze porušovat (srov. též výše), tzn. že v úzu lze nalézt jak prostředky, které jsou s pravidly v souladu, tak prostředky, které s nimi v souladu nejsou.

Pravidla se zachycují v tzv. větách o pravidlech (*rule sentences*) – liší se tedy předmět (= pravidlo) od jeho popisu (= věta o pravidle). Věty o pravidlech se mohou snažit pravidla zachycovat tak, jak jsou v aktuální okamžik skutečně sdílena (i tak ovšem mohou být ve vztahu k odpovídajícím pravidlům sestaveny dobře, nebo špatně), příp. se mohou snažit realitu sdílení pravidel nějak ovlivňovat, spravovat ji. Existuje-li pro daný jazyk kodifikace, obsahuje věty o pravidlech (ať už jakýchkoliv z výše uvedených typů).

2 Ontologický „socialismus“ a předmětná oblast jazykové kultury

2.1 Zdroje/příčiny a kritérium správnosti konkrétních jazykových prostředků

Na základě výkladu v odd. 1.2 lze identifikovat zdroje/příčiny jazykové správnosti. Jde o existenci sdílených, tříúrovňových znalostí – jazykových pravidel (jak ji konceptualizuje ontologický „socialismus“). Jsou-li tato pravidla, jak jsme viděli, sociálními fakty, je sociálním faktem i ne/správnost příslušných jazykových prostředků (viz Itkonen, 2003, s. 114; srov. též Clark, 1996, s. 234):

Jazykový prostředek x je ne/správný (pouze) tehdy, když je předmětem sdílených znalostí, že prostředek x je ne/správný.

Z těchto zdrojů/příčin lze pak odvodit operacionalizovatelná kritéria jazykové správnosti. Kritériem ne/správnosti nějakého jazykového prostředku je jeho ne/soulad s odpovídajícím sdíleným pravidlem: Je-li prostředek (užit) v souladu se sdíleným pravidlem, je správný, není-li (užit) v souladu s ním, je nesprávný.

K tomu je třeba uvést tři poznámky. Zaprvé, jazykový prostředek, který není v souladu se sdíleným pravidlem, představuje (přínejmenším potenciální) problém pro hladký průběh interakce. Vyvolává totiž u jejích účastníků tzv. nenulovou reakci (Homoláč, 1998, s. 141), strhává na sebe pozornost, odvádí ji od (obsahu) sdělení jako takového, prostě je ruší (srov. též koncept povšimnutí v teorii jazykového managementu; např. Marriott – Nekvapil, 2012). Z toho důvodu je podle mě oprávněné hodnotit takové (takto užitě) prostředky jako problematické, tj. negativně.

Zadruhé, možná kontroverzní, dnes zhusta odmítané označování jazykových prostředků jako nesprávných se pak v tomto světle jeví jen jako záležitost terminologická – nezdá se mi až tak důležité, budeme-li o prostředcích, které nejsou (užity) v souladu s příslušným pravidlem, a (potenciálně) proto ruší účastníky interakce, mluvit jako o problematických, neadekvátních, nefunkčních, nevhodných atp. nebo jako o nesprávných. (Pokud by se však ukázalo, že výraz nesprávný má nevykořenitelné negativní konotace, není problém označovat tyto prostředky jakkoliv jinak.)

Zatřetí je z této interakční perspektivy dobře vidět zásadně důležitá věc, které se zde bohužel není možné detailněji věnovat, totiž že nesprávné (nesprávně užitě) jazykové prostředky neškodí jazyku (to je sice silně zažitá, ale nesamozřejmá personifikující interpretace/konceptualizace), ale uživatelům jazyka – účastníkům interakce, a to tím, že je ruší.

2.2 „Socialistické“ kritérium jazykové správnosti vs. ostatní taková kritéria

Podívejme se teď na to, jak se má „socialistické“ kritérium jazykové správnosti k dalším kritériím, o nichž se uvažovalo zejm. v české tradici. Většinu těchto kritérií uvádí a detailně rozebírá Trávníček (1942). Jde o historičnost, správnost podle mluvy lidové, úzus „dobrých autorů“, estetičnost a logičnost, útvarovou ústrojnost, úkonnou ústrojnost a jazykový zvyk/obyčej, díky kterému se prostředek stává součástí normy. Celý tento soubor pak racionalizoval Daneš (1977, 1979) ve svých známých a dodnes živých kritériích pro kodifikaci spisovné normy/češtiny. Daneš rozlišuje už jen následující tři hierarchicky uspořádaná kritéria: 1. systémovost (\approx Trávníčkova ústrojnost útvarová), 2. adekvátnost (přiměřenost) k funkcím (\approx Trávníčkova ústrojnost úkonná) a 3. noremnost (\approx Trávníčkův jazykový zvyk/obyčej a norma). Mezi další kritéria patří např. Uličného (1998) kritérium (vícesložkového) komunikačního rámce, kritérium zdroje kodifikace, a zejména kritérium přijatelnosti (prostředku) z hlediska regionálního chápání spisovnosti, resp. územní akceptovatelnosti jazykového prostředku (Uličný, 1995), nebo Cvrčkovy (2008) kritérium většinové volby mluvčích (frekvence).

S těmito kritérii lze zacházet dvěma modelovými způsoby/taktikami. Prvním způsobem je při rozhodování o ne/správnosti prostředku sečíst splněná a nesplněná kritéria. Převažují-li ta splněná, je prostředek (považován za) správný, převažují-li ta nesplněná, je prostředek (považován za) nesprávný. Kritéria zapojovaná do tohoto způsobu posuzování mají obvykle společné to, že jde o odbornická kritéria lingvistů, jež jsou uživatelům jazyka cizí (= historičnost, lidový jazyk, systémovost, celo/územní akceptovatelnost, většinový úzus), konceptualizují si je jinak než lingvisté (systémovost), příp. kritéria, o jejichž ne/splnění budou stejně (chtít) suverénně rozhodovat lingvisté (= adekvátnost k funkcím). Takto navrhuje postupovat např. Haller (2007/1930). Nedávný, velmi dobrý příklad této taktiky najdeme u Markowského et al. (2012, např. s. 111).

Námítka z pozic ontologického „socialismu“, jež vidí zdroj/příčinu správnosti jazykových prostředků v jejich ne/souladu se sdílenými pravidly, proti této taktice je nasnadě. Co když přes to přese všechno, nebo možná úplně nezávisle na tom, že nějaký prostředek nevyhovuje odbornickým kritériím, existuje množství uživatelů jazyka, kteří se řídí sdíleným pravidlem, podle něhož je takový prostředek správný? Tyto autentické problémy autentických lidí v autentických situacích přitom nejsou řešitelné spekulací lingvistů nad tím, zda konkrétní jazykové prostředky vyhovují jejich odbornickým kritériím – prohlásí-li lingvista nějaký prostředek např. za systémový, ale uživatelé jazyka budou sdílet pravidlo, podle něhož je nesprávný, bude je jeho užití tak jako tak rušit. Jak realisticky píše už Trávníček (1942, s. 135): „Jazykozpytec ohledá slovo se všech stran, vysloví o něm svůj kladný nebo záporný soud, doporučí je nebo před ním varuje, ale více pro ně [a chtělo by se dodat: ani proti němu; MB] udělat nemůže.“

Na tyto námítky jako by reagoval druhý možný způsob/taktika posuzování jazykové správnosti, který zvolená kritéria hierarchizuje. O ne/správnosti jazykového prostředku pak s konečnou platností rozhoduje kritérium, které stojí na vrcholu příslušné hierarchie a ostatní kritéria přebíjí. Náznaky tohoto postupu najdeme už u Ertla (1929/1927), explicitně takto poprvé v českém kontextu postupuje Trávníček (1942) a po něm Daneš (1977, 1979). Daneš staví na vrchol hierarchie „měřítko noremnosti“ a jasně říká: „Naše tři kritéria nejsou hierarchicky rovnocenná: jinak by totiž v případě konfliktu kritérií, jehož možnost plyne teoreticky z toho, že daný jazykový jev může nabýt zároveň různých hodnot (na ose pozitivní – negativní) vzhledem k různým kritériím, nebylo možno dojít ke kodifikačnímu závěru, rozhodnutí. [...]. Dospíváme tak [...] k této přirozené hierarchii kritérií: 1. noremnost (vžitost ap.), 2. funkční adekvátnost, 3. systémovost“ (Daneš, 1977, s. 11–12).

Postavení jazykového zvyku, resp. noremnosti na vrchol hierarchie je rozumným krokem vpřed, a to z jediného, ale zásadního důvodu. Jde o kritérium, které je nezávislé na lingvistech a vlastní uživatelům jazyka (v interakcích), čímž překonává výše uvedené námítky proti odbornickým kritériím. O tom, co je díky

jazykovému zvyku součástí normy, co je noremní (\approx v souladu se sdílenými pravidly), tu rozhodují primárně propojené obsahy myslí a jednání uživatelů jazyka (\approx sdílená jazyková pravidla), nikoliv lingvisté, kteří o tom, co je ne/správné, mohou (a měli by) rozhodovat teprve sekundárně – až na základě poznání těchto obsahů a jednání (\approx poznání toho, kteří uživatelé jazyka ne/sdílí která pravidla). V teorii i v praxi posuzování ne/správnosti jazykových prostředků jsou však s tímto krokem pozitivním směrem spojeny problémy.

Zprvé, přestože mají posuzovatelé jazykové správnosti (kodifikátoři) k dispozici jasně formulovanou hierarchii kritérií, ne vždy se jí důsledně řídí. Dobře to lze ilustrovat na Trávníčkově (1942) jinak pozoruhodné stati *O jazykové správnosti*. I když Trávníček jasně říká, že na vrcholu hierarchie stojí kritérium jazykového zvyku, normy, najdeme v jeho textu rozhodné soudy o nesprávnosti konkrétních prostředků založené na některém z hierarchicky nižších kritérií, přičemž tu tento postup není nijak vysvětlen.

Zadruhé, rozhoduje-li s konečnou platností o ne/správnosti prostředku kritérium z vrcholu hierarchie (jazykový zvyk > norma, noremnost), proč vůbec uvažovat o kritériích nižších úrovní (systémovost, adekvátnost k funkcím)? Trávníček a Daneš (správně) upozorňují na to, že existují prostředky, které sice nesplňují některé z kritérií nižší úrovně, ale díky tomu, že splňují kritérium nejvyšší, jsou přesto správné (nesystémovost, nefunkčnost \neq nesprávnost), ale i prostředky, které sice kritéria z nižších úrovní splňují, ale kvůli tomu, že nesplňují kritérium nejvyšší, jsou nesprávné (systémovost, funkčnost \neq správnost). Pak ovšem nejsou tato nižší kritéria nijak zvlášť užitečná a jejich zapojení do posuzování jazykové správnosti konkrétních prostředků nedává z logických, ale ani praktických důvodů smysl.

Zatřetí se nikdy nepřikročilo k tomu, co popisuje Daneš (1977, s. 3): „Zjistí se a popíše existující spisovná norma, objektivně, v celé složitosti, rozrůzněnosti a dynamičnosti. Rovněž tak se objektivně (též metodami sociolingvistickými) zjistí různé sociální hodnoty připisované jazykovým společenstvím spisovnému jazyku, jednotlivým jeho prostředkům a způsobům užívání.“ Při poznávání normy se kodifikátoři mylně opírali jen o úzus (viz níže) a o své (v lepším případě) autentické intuice o normě. To spolu s tím, že kritérium normy, noremnosti stálo na vrcholu hierarchie, umožňovalo zainteresovaným lingvistům deklarovat jako noremní (a do kodifikace prosazovat), nebo jako nenoremní (a do kodifikace nepouštět) protichůdné jazykové prostředky. Ostatně už v 60. letech Pavel Novák (1962, s. 269) napsal: „Kloním se proto spíše k názoru, že jde o spor [o stylistickou platnost několika prostředků; MB] mezi pojetím mluvčích. Pak ovšem jde o spor zbytečný, neboť pravdu v tomto případě mají jistě obě strany (vypovídají přece o svém povědomí).“

Za jediné skutečné kritérium (pro posuzování) jazykové správnosti je namísto považovat ne/shodu s jazykovým pravidlem, jak ho členové řečového společen-

ství sdílejí. Jakkoli v takovém případě zkoumáme obsahy myslí jednotlivých uživatelů jazyka, není na takto zjištěných skutečnostech nic subjektivního. Danešovskou terminologií řečeno, tyto „charakterizační výroky“, tj. zjištění, že podle těch a těch uživatelů jazyka je ten a ten prostředek ne/správný, je namíste považovat rovnou za „výroky hodnotící“, tj. za tvrzení, že ten a ten prostředek je (podle těch a těch uživatelů jazyka) ne/správný. Zmíněná zbývající kritéria systémovosti a funkční adekvátnosti pak lze nahlížet nejspíš jen jako faktory, které mohou urychlovat nebo retardovat či blokovat nasdílení pravidla, které rozhoduje o ne/správnosti (užití) daného prostředku.

2.3 Jazyková změna – co se děje v předmětné oblasti jazykové kultury

Jazyková pravidla a jazykové prostředky se střetávají („contact each other, or merge into each other“; Itkonen, 1978, s. 153) v procesu jazykové změny. Jak tato změna z pohledu ontologického „socialismu“ modelově vypadá?

1. Ve výchozím stavu se $\pm 100\%$ členů řečového společenství v $\pm 100\%$ případech (= okamžiků, kdy má být jazykové jednání řízeno příslušným pravidlem) řídí tzv. starým, původním pravidlem R1; v úzu se tak vyskytují víceméně jen správné prostředky P1 – pokud se vyskytne nesprávný prostředek P2, jde o chybu typu přechnutí atp. (což má vyjadřovat ono \pm).

2. Následně se začnou nejdřív někteří a potom všichni členové řečového společenství od tohoto starého, původního pravidla R1 z nějakého důvodu odchylovat ve větším počtu případech. (Mimochodem, právě o tyto příčiny, artikulační, systémové, analogické, kontaktní aj., se obvykle zajímají různé teorie jazykové změny – v následujících bodech modelově popisované dění většinou nechávají stranou.) V úzu se od tohoto okamžiku začne objevovat nesprávný prostředek P2, a to s takovou frekvencí, že to už těžko hodnotit jako chyby typu přechnutí atp. Zároveň je ovšem $\pm 100\%$ členů řečového společenství stále jasné, že tento prostředek je nesprávný, pořád je ruší.

3. Narůstající počet členů řečového společenství se začne od pravidla R1 odchylovat ještě ve větším počtu případech – např. (i) $\pm 50\%$ členů ve 25% případech (a zbývajících 50% členů nikdy), nebo (ii) $\pm 100\%$ členů ve $12,5\%$ případech (obě situace zajistí, že v úzu se objeví podobný počet nesprávných prostředků). Přejemnějším někteří členové řečového společenství (v prvním případě mohou teoreticky existovat i členové, kteří s nesprávnými prostředky neprijdou do styku, ve druhé situaci je to spíš vyloučené) tak budou v úzu konfrontováni s poměrně vysokým, nenáhodným počtem výskytů nepůvodního, nesprávného prostředku P2.

4. V tento okamžik si někteří členové na základě úzu s výskytem (původně a v daný okamžik stále ještě) nesprávných prostředků P2 začnou *osvojoval* nové, nepůvodní pravidlo R2, podle kterého je užití nového, nepůvodního (resp. původ-

ně nesprávného) prostředku P2 správné. Jak tento proces osvojování³ vypadá? Uživatelé jazyka si z úzu/interakcí inferují hypotézy o podobě pravidla (teoreticky viz Itkonen, 2003, s. 67n.; empiricky viz např. Trueswell et al., 2013). Jsou-li tedy v úzu/interakcích vystaveni novému, nepůvodnímu prostředku P2, můžou si osvojit pravidlo (R2), podle kterého je tento prostředek správný.⁴

5. To dále rozmnoží počet výskytů prostředku P2 v úzu, neboť část členů řečového společenství už tento prostředek produkuje v souladu s novým pravidlem R2, a tedy ve větším procentu případů. I kdyby si, jakkoliv je to nepravděpodobné, v tento okamžik nikdo z členů řečového společenství, kteří kdy sdíleli staré, původní pravidlo R1, toto pravidlo nerekonstituoval v nové, nepůvodní (R2), začnou si ho nad novým územím konstituovat (přínejmenším někteří) „dorůstající“ členové společenství, kteří nejsou „zatíženi“ starým, původním pravidlem, neboť ho nikdy nesdíleli – efektem je opět nárůst četnosti nových, nepůvodních prostředků P2 v úzu. Ani ta část členů, kteří si staré, původní pravidlo R1 nerekonstruují v nové (R2), nebude mít na narůstající míru sdílenosti nového, nepůvodního pravidla R2 a četnosti výskytu nového, nepůvodního (= původně nesprávného) prostředku P2 dlouhodoběji žádný retardační vliv, neboť všichni jednou zemřou, a přestanou tak udržovat v úzu starý, původní prostředek P1.

6. Jakkoliv to může trvat desítky let, dojde nakonec k tomu, že $\pm 100\%$ členů společenství se v $\pm 100\%$ případů bude řídit novým, nepůvodním pravidlem R2, a v úzu se tak budou homogenně vyskytovat víceméně jen nové, původně nesprávné, ale nyní už jasně správné prostředky P2 – a pokud se vyskytne prostředek nesprávný (P3, ale i P1), půjde opět o chybu typu přeroknutí atp.

Takto konceptualizovaná zcela dokončená jazyková změna předpokládá rekonstrukci pravidla (změnu $R1 > R2$) v mysli každého jednotlivého člena řečového společenství – je přitom nasnadě, že tato rekonstrukce těžko proběhne u všech členů současně. Ze „socialistické“ konceptualizace předmětné oblasti jazykové kultury tak vyplývá možnost, nebo dokonce nutnost pohlédnout na předmětnou oblast jazykové kultury z jakési radikálně individualizující perspektivy, zohledňující mysl každého jednotlivého člena řečového společenství (jeho typu). Díky této perspektivě se lze sledované předmětné oblasti přiblížit lépe než z jiných perspektiv. K obrazu toho, jak ve své složitosti tato oblast skutečně vypadá, vede

³ Tj. osvojování (*acquisition*) jako protějšek učení (*learning*), viz např. Štindlová (2013), Šebesta et al. (2014).

⁴ Existuje ovšem ještě jiná příčina šíření nového, původně nesprávného prostředku, kterou je tu třeba pro úplnost zmínit: Členové řečového společenství si z původních, správných prostředků v úzu/interakcích inferují „mylné“ hypotézy o podobě odpovídajícího, původního pravidla. Nejsou-li tyto hypotézy o pravidlech korigovány negativní zpětnou vazbou, začnou je členové řečového společenství považovat za pravidla v definitivní podobě a produkovat v souladu s nimi prostředky, které se do té doby v úzu/interakcích nevyskytovaly a které nositelé starého, původního pravidla budou považovat za nesprávné.

odpověď na otázku, kteří členové řečového společenství sdílejí (v aktuální okamžik) která jazyková pravidla, tj. jak se mezi členy společenství ne/šíří jednotlivé probíhající jazykové změny.

2.4 Jasně a nejasně případy

Podle Itkonena (2008a; 2003, kap. 5, 6, 11), jenž tuto ideu přebírá od Wittgensteina, máme ve stadiích 1, příp. 2, a 6 co činit s tzv. jasnými případy (*clear cases*; např. že *pes* znamená ‚pes‘) – tj. s pravidly, jež drtivá většina členů řečového společenství zná díky své intuici (jak byla definována výše v odd. 2.1!) tzv. s absolutní jistotou. Jsou-li prostředky, vyskytující nebo vyskytnuvší se v úzu/interakcích s těmito pravidly v souladu, nebo nikoliv (jsou-li správné, nebo nesprávné), je tak jasné čistě už na základě intuice a není to třeba zjišťovat výzkumy. V úzu/interakcích se to projevuje homogenním výskytem jediného odpovídajícího prostředku. Tato pravidla jsou důležitá pro filozofii jazyka, jejich (deskriptivně-)lingvistická hodnota je však nízká (viz Itkonen, 2003, s. 20–21). Z hlediska jazykověporadenské praxe jsou nezajímavá, neboť tazatelům je obvykle správnostní status odpovídajících prostředků s jistotou známý i bez rady lingvistů, a nebyvají proto běžně předmětem dotazů. (A pokud už předmětem dotazu jsou, není problém na takový dotaz podat náležitou, dokonalou odpověď.)

Ve stadiích 2, resp. 3, až 5 máme ovšem co do činění s tzv. nejasnými případy (*less-than-clear cases*), tj. s pravidly, o nichž toto neplatí. Jsou-li prostředky vyskytující nebo vyskytnuvší se v úzu/interakcích s těmito pravidly v souladu, nebo nikoliv, jsou-li správné, nebo nesprávné, uživatelé s jistotou nevědí. V úzu/interakcích se to projevuje tím, že tam nacházíme ve větší či menší míře dvojice (příp. trojice atd.) konkurenčních jazykových prostředků. Při rozhodování o správnosti takových prostředků pak už není možné vycházet pouze z intuice, ale je třeba zapojit empirické (statistické) nebo experimentální (psycholingvistické) metody. Tento typ pravidel je z hlediska lingvistiky, a zejména jazykové kultury a jazykověporadenské praxe naopak velmi zajímavý a důležitý. Odpovídající prostředky jsou obvyklým předmětem dotazů na jazykovou poradnu. Co se nejasných případů týče, mohou s nimi být spojeny dvě modelové situace.

Zprvė může existovat např. 60 % členů řečového společenství, kteří se v ± 100 % případů řídí pravidlem R1, podle něhož je správný prostředek P1, a 40 % jeho členů, kteří se v ± 100 % případů řídí pravidlem R2, podle něhož je správný prostředek P2 (tomu se velmi blíží např. výskyt futurálních tvarů *budu se soustředit* vs. *soustředím se*; viz L. Veselý, 2011, 2012). Tato situace může být relativně stabilní. Z perspektivy konkrétních členů řečového společenství je vždy jeden z prostředků P1 vs. P2 správný a jeden nesprávný. Z perspektivy jazyka, a to je zásadně důležité, však nelze říct, že některý z těchto prostředků je správný tzv. absolutně, jeho ne/správnost je třeba relativizovat vzhledem k jednotlivým

členům řečového společenství, což je typ relativizace, o kterém se v jazykové kultuře – pokud vím – neuvažovalo.

Zadruhé tu může být ± 100 % členů řečového společenství, kteří sdílí pravidlo R1, podle něhož je správný původní, dosavadní prostředek P1, ale např. ve 40 % případů se od tohoto pravidla – lhostejno z jakého důvodu – odchylují (používají prostředek P2). Tato situace je spíš nestabilní, jde o jedno ze stadií jazykové změny. Za těchto okolností jsme v situaci, kde „social control inherent to norms decreases“ (Itkonen, 2003, s. 34). V tomto případě, a to je opět zásadně důležité, nelze říct, zda je prostředek P2 (nebo P1) správný ani z perspektivy konkrétních členů řečového společenství – staré pravidlo R1 je často porušováno, jeho pozice je oslabována, ale uživatelé jazyka si dosud nerekonstituovali pravidlo R1 v pravidlo R2, a v daný okamžik je tak ruší jak původní prostředek P1, tak nový prostředek P2. Ani o tom se – pokud vím – v jazykové kultuře neuvažovalo.

3 Náčrt empirického programu – úkoly které čekají

Výzkumné otázky, které ze „socialistické“ konceptualizace předmětné oblasti jazykové kultury plynou, lze rozdělit do dvou základních okruhů. První z nich souvisí s rekonstitucí pravidel v myslích jednotlivých členů řečového společenství. Jak k této rekonstituci dochází? Jednak si lze přímo *osvojit* pravidlo – uživatelé jazyka si na základě pozorování pravidelností v úzu inferují hypotézy o podobě pravidel a následně si jejich správnost ověřují (příp. korigují) a definitivně potvrzují v dalších interakcích. Jednak je možné se *naučit* větu o pravidle – uživatelům jazyka jsou prezentovány věty o pravidle, které si ukládají do paměti. Inferovaná pravidla jsou implicitní, uživatelé jazyka se jimi řídí podvědomě, naučené věty o pravidle jsou explicitní, uživatelé jazyka se jimi řídí vědomě – mohou ovšem časem nabýt status internalizovaných pravidel (srov. též rozdíl mezi internalizovanou a akceptovanou normou [= pravidlem] u Bartschové, 1987). V těchto souvislostech si lze klást následující otázky: Co se musí stát, aby si uživatel jazyka rekonstituoval jedno pravidlo v jiné? Tj. jak dlouho, v jakém množství a za jakých okolností musí uživatel být vystaven novému, původně nesprávnému prostředku, aby to mělo vliv na rekonstituci pravidla? Liší se v tomto ohledu nějak podstatně různí uživatelé jazyka? Jsou k rekonstituci někteří uživatelé náchylnější než jiní? Existují uživatelé, kteří si pravidlo pod vlivem úzu nikdy nerekonstruují? Existují inertní adresáti, jak je nazývá Uličný (1998, s. 160), kteří vůbec „nehodnotí adekvátnost jazykových prostředků užitých mluvčím[i]“? A dále: Jakou roli při rekonstituci na základě úzu hrají naučené věty o pravidle (kodifikace). Dokážou rekonstituci zabránit? Dokážou ji zrychlit nebo zpomalit? To všechno jsou otázky, na které by bylo dobré znát odpověď.

Druhý okruh otázek souvisí s existencí nejasných případů. Jazykověporadenská praxe dnes detekuje množství prostředků, jejichž správnostní status je nejasný.

Má-li být tazateli doporučena taková varianta prostředku, která nebude rušit jeho interakční partnery, není bez problémů takové doporučení založit přímočaře na kodifikaci (ta a ta příručka/kodex říká, že správná je ta a ta varianta) ani na úzu (v korpusu převažuje ta a ta varianta). Věta o pravidle v kodifikaci může být špatně sestavená nebo zastaralá a to, že je nějaký prostředek doložen v úzu (korpusu), neznamená, že ho uživatelé budou (v aktuální okamžik!) považovat za správný, řadu z nich může stále rušit. (Vztah frekvence prostředku a uživatelských postojů k němu sledovali Bermel, 2010, a Bermel a Knittl, 2012.) Druhým, zásadnějším úkolem jazykové kultury je tedy zjišťování toho, zda jsou konkrétní jazykové prostředky (nejasné případy) správné, nebo nesprávné – nebo přesněji, pro které uživatele je prostředek P1 správný (= nebude je rušit), pro které nesprávný (= bude je rušit), a pro které ani jedno, ani druhé (= bude je rušit jak tento prostředek, tak jeho konkurent/y). K tomu by bylo třeba vyvinout nebo adaptovat odpovídající výzkumné metody, které by dokázaly v myslí uživatelů jazyka identifikovat nějaký „děj“ svědčící o jejich nenulové reakci na prostředek, příp. detekovat nějaký jeho korelát dostupný v čase a prostoru. Jak napsal Pavel Novák (2010/1977, s. 151), „[j]e tedy práce dost“.

LITERATURA

- AUER, P. (2014): *Jazyková interakce* [Sociolingvistická edice jazyk, společnost, interakce, 2]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BARTSCH, R. (1987): *Norms of Language: Theoretical and Practical Aspects*. London – New York, NY: Longman.
- BERMEL, N. (2010): Pilotní studie o vztahu mezi korpusovými daty a soudy o přijatelnosti konkurujících si tvarů. In: M. Krčmová et al., *Integrace v jazycích, jazyky v integraci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 51–62.
- BERMEL, N. – KNITTL, L. (2012): Morphosyntactic variation and syntactic constructions in Czech nominal declension: corpus frequency and native-speaker judgements. *Russian Linguistics*, 36, s. 91–119.
- CLARK, H. H. (1996): *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK, H. H. – BRENNAN, S. E. (1991): Grounding in communication. In: L. B. Resnick – J. M. Levine – S. D. Teasley (eds.), *Perspectives on Socially Shared Cognition*. Washington, D.C.: American Psychological Association, s. 127–149.
- CVRČEK, V. (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence* [Studie z korpusové lingvistiky, 8]. Praha: ÚČNK FF UK v Praze – Nakladatelství Lidové noviny.
- DANEŠ, F. (1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3–13.
- DANEŠ, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: J. Kuchař (ed.), *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79–91.
- ERTL, V. (1929/1927): Řeč a gramatika. In: V. Ertl, *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha: Nákladem Jednoty československých matematiků a fysiků, s. 10–16.
- GLOMBÍČEK, P. (2006): Diskuse o soukromém jazyce. In: Petr Glombíček (ed.), *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. Praha: Filosofie, s. 9–34.

- HALLER, J. (2007/1930): Problém jazykové správnosti II. In: J. Haller, *Dar jazyka: Deset statí o češtině*. Praha: Herrmann a synové.
- HOMOLÁČ, J. (1998): K pojetí normy u Ivy Nebeské. *Naše řeč*, 81, s. 138–147.
- ITKONEN, E. (1978): *Grammatical Theory and Metascience: A Critical Investigation into the Methodological and Philosophical Foundations of 'Autonomous' Linguistics* [Current Issues in Linguistic Theory, 5]. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins.
- ITKONEN, E. (1983): *Causality in Linguistic Theory: A Critical Investigation into the Methodological and Philosophical Foundations of 'Non-Autonomous' Linguistics*. London: Croom Helm.
- ITKONEN, E. (2003): *What is Language? A Study in the Philosophy of Linguistics* [Publications in General Linguistics, 8]. Åbo/Turku: Åbo Akademis tryckeri.
- ITKONEN, E. (2008a): The central role of normativity in language and linguistics. In: J. Zlatev – T. P. Racine – Ch. Sinha – E. Itkonen (eds.), *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity* [Converging Evidence in Language and Communication Research, 12]. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 279–306.
- ITKONEN, E. (2008b): Concerning the role of consciousness in linguistics. *Journal of Consciousness Studies*, 15, s. 15–33.
- KECSKES, I. – ZHANG, F. (2009): Activating, seeking, and creating common ground: a socio-cognitive approach. *Pragmatics and Cognition*, 7, s. 331–355.
- KOŤÁTKO, P. (2013): Determinanty významu. In: D. Faltýnek – V. Gvoždiak (eds.), *Tygramatika: Soubor studií věnovaných prof. Janu Kořenskému k 75. narozeninám*. Praha: Dokořán, s. 11–37.
- LEWIS, D. (1969): *Convention: A Philosophical Study*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MARKOWSKI, A. et al. (2012): *Nowe spojrzenie na kryteria poprawności językowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- MARRIOTT, H. – NEKVAPIL, J. (eds.) (2012): Language management approach: probing the concept of “noting”. *Journal of Asian Pacific Communication* [special issue], 22.
- MEAD, G. H. (2015/1934): *Mind, Self, and Society: {The Definitive Edition}* [edited by Ch. W. Morris, annotated edition by D. R. Huebner and H. Joas]. Chicago, IL – London: The University of Chicago Press.
- MERLEAU-PONTY, M. (1962/1945): *Phenomenology of Perception*. London: Routledge and Kegan Paul.
- NOVÁK, P. (1962): O smysl diskuse o mluvené češtině. *Slovo a slovesnost*, 23, s. 266–272.
- NOVÁK, P. (2010/1977): Empirický vs. verbální postoj v lingvistice. In: P. Novák, *Lingvistika a jazyková realita: Výbor z díla*. Praha: Akropolis, s. 151–153.
- SCHIFFER, S. R. (1972): *Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHUTZ, A. (1962): *Collected Papers: I, The Problem of Social Reality*. The Hague – Boston, MA – London: Martinus Nijhoff.
- SCHUTZ, A. (1966): *Collected Papers: III, Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- STALNAKER, R. (2002): Common ground. *Linguistics and Philosophy*, 25, s. 701–721.
- ŠEBESTA, K. et al. (2014): *Druhý a cizí jazyk: Osvojování a vyučování: Terminologický slovník*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

- ŠTINDLOVÁ, B. (2013): *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- TRÁVNÍČEK, F. (1942): O jazykové správnosti. In: Bohuslav Havránek – Jan Mukařovský (eds.), *Čtení o jazyce a poezii*. Praha: Družstevní práce, s. 105–228.
- TRUESWELL, J. C. – MEDINA, T. N. – HAFRI, A. – GLEITMAN, L. R. (2013): Propose but verify: fast mapping meets cross-situational word learning. *Cognitive Psychology*, 66, s. 126–156.
- ULIČNÝ, O. (1995): Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993: Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993*. Praha: Filozofická fakulta univerzity Karlovy, s. 65–71.
- ULIČNÝ, O. (1998): Otázky kodifikace slovanských spisovných jazyků v postkomunistickém období. In: *Česká slavistika 1998: České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů Krakov 27. 8. – 2. 9. 1998*. Praha: Euroslavica, s. 155–160.
- VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa soustředit se. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94, s. 134–141.
- VESELÝ, L. (2012): O nepravidelnostech, zvláštnostech a výjimkách jazykových. *Český jazyk a literatura*, 62, s. 122–128.
- WRIGHT, G. H. von (1963): *Norm and Action: A Logical Enquiry*. London: Routledge and Kegan Paul.
- ZLÁTEV, J. – RACINE, T. P. – SINHA, Ch. – ITKONEN, E. (2008): Intersubjectivity: What makes us human? In: J. Zlatev – T. P. Racine – Ch. Sinha – E. Itkonen (eds.), *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity* [Converging Evidence in Language and Communication Research, 12]. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 1–14.

Ústav pro jazyk český AV ČR
 Letenská 4, 118 51 Praha 1
 benes@ujc.cas.cz